

OSMANLI EĞİTİM KURUMLARINDA ÖĞRENİM GÖREN TÜRKİSTANLI ÖĞRENCİLERİN MEKTUPLARINDA TÜRKİSTAN'IN DURUMU VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Abduvali Abdumatalibovich Yo'ldashev*

Öz: Makale, Cedid aydınları ve ilim sevenlerin inisiyatifiyle 20. yüzyılın başlarında Türkistan gençliğinin Türkistan eğitim tarihini ele almaktadır. Bu dönemde aydınlar, Osmanlı Devleti'nin bazı şehirlerindeki çeşitli eğitim kurumlarında yüksek ve orta dereceli okullarda özel eğitim almaları için birçok Türkistanlı genci bu ülkeye gönderdi. Bazı gençler kendi başlarına okumaya gittiler. İstanbul'da okurken kendi toplumlarını kurdular. Türkistan'da eğitim sisteminin gelişmesinde, yurtdışındaki gençlerin yaşamının örgütlenmesinde toplum önemli vazifeler üstlendi. Bazı gençler eğitim sürecinde bu ülkede eserlerini oluşturmuş ve bu eserler Türkistan'ın her yerine yayılmıştır. Makale ayrıca, İstanbul'dan kaleme alınan iki mektubu, zamanları için gerekli görülen okul ve basın konusuna özel bir vurgu yaparak incelemektedir.

Anahtar kelimeler: Ceditçilik, Yabancı, Eğitim, Basın, ilkokul, Mektup, İstanbul, Sadoi Türkiston.

THE SITUATION OF TURKISTAN AND SOLUTION SUGGESTIONS IN THE LETTERS OF TURKISTAN STUDENTS STUDYING IN OTTOMAN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract: It deals with the history of Turkestan education of the youth of Turkestan in the early 20th century with the initiative of Cedid intellectuals and science lovers. In this period, the intellectuals sent many young people from Turkistan to this country to receive special education in high and secondary schools in various educational institutions in some cities of the Ottoman Empire. Some young people went to study on their own. While studying in Istanbul, they established their own society. The society has undertaken important duties in the development of the education system in Turkestan and in the organization of the life of young people abroad. Some young people created their works in this country during the education process and these works spread all over Turkestan. The article also analyzes two letters written from

---

* Tarih Bilimlerinde Felsefe Doktoru (PhD) Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü araştırma görevlisi (Taşkent, Özbekistan), dengiz-85@mail.ru

Istanbul, with special emphasis on school and the press, which were deemed necessary for their time.

Keywords: Jadidism, Foreign, Education, Press, Primary School, Letter, Istanbul, Sadoi Turkestan.

Giriş

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Türkistan'da Ceditçilik hareketi ortaya çıktı. Bu hareketin tarihi koşullardan dolayı ortaya çıktığını söylemek doğru olur. Çünkü Türkistan bölgesindeki siyasi, ekonomik ve kültürel hayat kendine has özelliklere sahip olsa da, ekonomik ve sanayi gelişmeler bakımından geride kalıp Rusya İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altındaydı. İmparatorluk hükümeti de ülkede kendi çıkarlarını gözeterek siyaset yürütüyordu. Aynı zamanda ileri görüşlü yatırımcılar ve aydınlar ülkenin kalkınması için çalışmaya başladılar. Daha önce Türkistan'ın birçok yerinde ülkenin kurtuluşuna karşı protesto gösterileri yapıldı. Bunun örnekleri, 1892'de Taşkent'teki "Veba" ayaklanması ve 1898'de Andican'daki "Dükçü İşân" ayaklanmasıdır. İmparatorluk hükümeti bu ayaklanmaları zorla bastırarak şiddetini gösterdi. Ama halkın ilerici kesimi ülkeyi bu halde terk etmeyi uygun görmedi. Türkistan'ı özgürlüğe kavuşturmanın başka yollarını aradı. Başlangıçta kültürel yaşamı canlandırmaya başladılar, her şeyden önce okulları reforme etmeye, gençleri kendilerine çekmeye başladılar. Halkın manevi ve siyasi bilincini yükseltmek için ulusal bir basın kurdular. Bu reformlar meyvelerini vermeye başladı. Buna karşılık, imparatorluğun zulmüne ve baskısına rağmen, reformların tesiri arttı. İlkokulların bir sonraki aşaması, ders kitaplarının oluşturulduğu okulların geliştirilmesiydi. Gazete gibi yayınlarının sayısı arttı. Ulusal Tiyatro gelişmeye başladı. Ceditçilik hareketinin temsilcilerinin reform çalışmalarında yerel uzmanların yetiştirilmesi konusu da ön plandaydı. Ceditçilerin safları, okullarında yetişen gençlerin lehine genişledi. Birçok genç, devlet kurumlarının ve halkın çıkarlarına hizmet eden deneyimli, modern kadrolar yetiştirmek için çeşitli şekillerde yurtdışında eğitilmiştir.

Türkistan gençlerinin yurtdışındaki eğitimi 20. yüzyılın başların literatür incelendiğinde, bu konunun ayrı bir şekilde değerlendirildiği görülmektedir. Bu konuda Ş. Turdiev, Z. Abdurashidov, N. Gafarov, E. Ollworth, Adib

Khalid, I. Baldauf, Temur Koçaog'lu Ahat Andican'ın eserlerinde bahsedilir¹. Bu çalışmaların çoğu Taşkent merkezli Jamiyati Imdodiya ve Buhara'daki Tarbiyai Atfol gizli cemiyetine odaklanmakta ve bu dönemde eğitim gören bazı kişiler hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca dikkate aldığımız iki makalenin bu yayınlarda yer almadığını da belirtmek gerekir. Makalenin yazım sürecinde çok çeşitli arşiv belgeleri ve basın materyalleri karşılaştırılmıştır.

Türkistan'da yüzyıllardan beri geleneksel eğitim sisteminin alt ve üst kademelerinden oluşan okul ve medreselerin olduğu bilinmektedir. 19. yüzyıldan itibaren medreselerde ağırlıklı olarak teoloji ve fıkıh öğretilmiş, tasavvuf ve tabiat ilimleri ihmal edilmiştir. Elbette bu durum toplumun genel gelişme hızının yavaşlamasına ve diğer ülkelerin gerisinde kalmasına neden olmuştur. Sonuç olarak Ceditçilik aydınlarının ve sponsorların hareketi ile gençler yurtdışında eğitim görme imkânına kavuşmuştur.

20. yüzyılın başlarında Türkistan gençleri, Mısır ve Arabistan'da devlet işleri, tıp ve din bilimleri okumak için St. Petersburg'a ve diğer Rus şehirlerine gönderildi. Ayrıca 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok genç eğitim kurumlarına gönderildi².

Bu gençler, İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer şehirlerindeki yüksek ve orta öğretim kurumlarında okudular. Bu ülkede gençlerin eğitimi, Türkistan Ceditleri ve âlimleri tarafından düzenlenen çeşitli açık ve gizli hayır faaliyetleri ile maddi ve manevi olarak desteklenmiştir. Özellikle 1909'da Taşkent'te kurulan "Imdodiya" Cemiyeti, hedeflerinin gerçekleştirilmesiyle birlikte, çok sayıda gencin eğitim görmeleri için yurt dışına gönderilmesinde

---

¹ Turdiev Ş. Ular Germaniyada o'qigan edilar. - Toshkent: Fan, 1991; Abdurashidov Z. "Fitrat ijodi va faoliyatiga bir nazar: "Munozara" va Istanbuldagi Buxoro xayriya jamiyati" // O'zbekistonda xorijiy tillar. - 2020. -№2. - S. 283-291; Gafarov N. Istoriya kulturno-prosvetitskoy deyatelnosti djadidov v Buxarskom emirate. - Xujand, 2000; O'sha muallif: Djadidizm v Sredney Azii v kontse XIX - nachale XX vv. Avtoref. dok. ist. nauk. - Dushanbe. 2013; Allwort' E. Central Asia. A Centry of Russian rule. - Newyork-London: Columbia University Press, 1967; K'alid Adeeb. T'e Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidizm in Central Asia. - Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1998; Baldauf I. Jadidisam in Central Asia wit'in Reformism and Modernism in t'e Muslim World // Die Weit des Islams. 41, no. 1 Mar. 2001. - r. 72-88; T. Koçaog'lu. Turkistanda Yenilik hareketleri ve ihtilalalar. 1900-1924: Birinchi Baski: - Haarlen, 2001; Ahat Andican. Ceditizmoden Bağımsizliğa hariçte. Turkistan Mucadelesi. Birinci Baski. - Istanbul: Emre Yayinlari, 2003.

² Mahmud xo'ja ibn Behbud xo'ja hatib. "Tomin istiqbol", Shuhrat. 7 Şubat 1908.

yardım sağladı. Cemiyetin lideri Munavvarqori Abdurashidkhonov (1878-1931), İstanbul'da bir grup gence yönelik Ufa'dan bir öğretmenle gizlice özel bir ders düzenledi. Bu öğrenciler arasında Abdurahab Murodiy (1901-1937), Salimkhon Tillakhonov (1898-1931) ve Fayzi Yakub gibi isimler de vardı³.

Özbekistan Ulusal Arşivi'ndeki Türkistan Genel Valisi siyasi ajansının belgelerine göre, 1910'da Munavvarqori liderliğindeki aydınlar, Nurmuhammad Molla Mirkhudoyorov'un kardeşi Samiy qori Mirkhudoyorov da dahil olmak üzere yetenekli gençleri İstanbul'da eğitim almak üzere gönderdi. Shokirjon Rakhimi adlı çok fakir bir aile için hayır kurumlarından toplanan para⁴ Shokirjon Rahimi'ye bağışlandı. Munavvarqari'nin öğrencilerinden bir diğeri olan Fayzi Yaqub, 1914'ten 1920'ye kadar cemaatin yardımıyla İstanbul'da okudu⁵.

Rus İmparatorluğu'nun Buhara Emirliği'ndeki siyasi teşkilatının kontrolüne ve direnişine rağmen ve din adamları, Ceditçilerin hedeflerine ulaşmak için "Terbiyai atfol" adlı gizli bir topluluk kurdular. Bu gizli cemiyet 1909'da kurulmuş ve Termez, Karki, Yeni Buhara ve Gijduvan'da 28 şube-ye ulaşmıştı. Derneğin temel amacı İstanbul'a öğrenci göndermektir. Bu cemiyetin yardımıyla Buhara'dan 50'den fazla genç İstanbul'a okumaya gitti⁶.

Osmanlı İmparatorluğu'nda okuyan Türkistanlı gençlerin sayısı her geçen yıl artmıştır. Özellikle Rus İmparatorluğu'nun 29 Eylül 1910'da İstanbul'daki büyükelçisine göre: "Şu anda yarısı Buharalı, diğer yarısı Kaşgarlı olmak üzere yaklaşık 100 Türkistan öğrencisi var. Genel müfredatta bu öğrencilere fen bilgisi öğretiminin yanı sıra Pan-İslamizm ve Türkçülük fikirleri de verilmektedir."⁷ Arşiv belgelerine göre, Birinci Dünya Savaşı arifesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda sadece Buhara'dan 250'den fazla öğrenci çeşitli eğitim kurumlarında okuyordu⁸.

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren "İttihad ve Terakki" teşkilatının Türkistan gençliği üzerinde büyük etkisi olmuştur. Bu

³ "Yas Türkistan" dan secilmis makaleler. - İstanbul: Türkistan Idil-Ural vakfi, 2006. - S. 56.

⁴ Özbekistan Ulusal Arşivi. Fon I-461, Liste 1, Koleksiyon 1280, Sayfa 25.

⁵ Yoqub. "İlk xojam", Yosh Turkiston. - 1934. - №50. - Sayfa. 13.

⁶ S. Ayniy. Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar. Moskva, 1926. - Sayfa. 84.

⁷ Özbekistan Ulusal Arşivi. Fon I-461, Liste 1, Cilt 1260, Sayfa 18.

⁸ Özbekistan Ulusal Arşivi. Fon I-461, Liste 1, Cilt 2115, Sayfa 19.

teşkilat Osmanlı İmparatorluğu'de büyük bir etkiye sahipti ve Osmanlı Devletinin siyasi ve kültürel hayatını etkilemeyi başardı. "İttihad ve Terakki" Türkistan Cedidleri ile iyi ilişkilere sahipti ve Rus İmparatorluğu'nun sömürgeciliğinden kurtulmak için yapılan çalışmalara tüm yardım ve desteği sağlamıştır. Arşiv belgelerine göre 1910 yılında Tahir Abdülaziz oğlu, Şeyh Zavet Hasan, Muhammed Hüseyin Muhammed Eminov gibi İttihat ve Terakki mensupları Türkistan'ın çeşitli şehirlerine gönderildi⁹. Türkistan'da Cedid hareketinin temsilcileriyle birlikte çalıştılar ve sosyal, kültürel ve siyasi hareketlere katıldılar.

20. yüzyılın başlarında Türkistan'dan gönderilen gençler, Eylül 1909'da İstanbul'da "بخارا تعميم معارف جمعية خيرية" Buhara Eğitim hayriye Cemiyeti adı verilen açık bir cemiyet kurdular. Bu cemiyet, Buhara ve Türkistan'dan İstanbul'a giden öğrencileri bir araya getirdi. Buharalı Muqmiddinbek, Sodiq Aşur oğlu, Gullaj Abdulaziz ve diğerleri cemiyetin oluşumunda etkindi. Cemiyet İstanbul'da resmen tanındı ve kendi tüzüğü ve eylem programı vardı¹⁰. Bildirgenin önsözünde "Cemaat 26 Eylül 1909'da İstanbul'da Buharalı Cedidler, örneğin Abdurauf Fitrat ve Usman Khoja tarafından kuruldu" deniliyor¹¹.

Türkistan'da pek çok genç İstanbul Dârü'l-Fünûn'unun çeşitli fakültelerinde eğitim görme imkanı buldu. O zamanlar bu darilfunu'nun Müslüman ülkelerde çok popülerdi ve sadece Türkistan'dan değil, Tatarlardan ve Kafkasyalılardan da birçok genç Müslüman'ın bu üniversitede okuduğu biliniyor¹². Bu üniversitede okuyan gençler sadece eğitim almamış, aynı zamanda dünya görüşlerini de şekillendirmişlerdir. Memleketlerine ilettikleri mektuplarında,

⁹ Özbekistan Ulusal Arşivi. Fon I-19, Liste 4, Cilt 115, Sayfa 5.

¹⁰ "Buxoro ta'mim maorif jamiyati" Tüzük farklı yıllarda kısaltmalarla Rusça, Fransızca ve İngilizce'ye çevrilmiştir. Şartın tam metni İngilizce'ye çevrilmiştir. Onun tıpkıbasımı 2001 yılında Timur Kocaoğlu tarafından basılmıştır. Şartın farklı dillere tercüme için bakınız: A. Arsharuni, X. Gabidulin. Ocherki panislamizma i pantyurkizma v Rossii. - Moskva: Bezbojnik, 1931. - S.133-135; 'elene Carrere doEncausse. Reforme et revolution chez les musulmans de lempire russe. - Paris: Libraire Armand Colin, 1966. - Rr. 286-288; 'elene Carrere doEncausse. Islam and t'e Russian Empire. Reform and Revolution in Central Asia. - London: I. B. Tauris & Co Ltd, 1988. - S. 194-196; Kocaoğlu T. T'e Reform Movements and Revolutions in Turkistan (1900 - 1924). - S. 467- 483.

¹¹ Timur Kocaoğlu, a.g.e. -S. 467.

¹² Karimiy F. "İstanbul maktablari haqida bir qadar ma'lumot", Sho'ro. - 1913. № 73, - S. 213-214.

yazılarında ve Türkistan'daki lisansüstü faaliyetlerinde bu açıkça görülmektedir.

Gençler, öğrencilik yıllarında anavatanlarındaki sosyal, siyasi ve kültürel durumdan haberdar olmaya çalışmış ve ülkelerindeki değişimlere karşı tutumlarını dile getirmişlerdir. Türkistan hakkında çeşitli şekillerde (hac, tüccar ve diğer yollarla) gelişmelerden haberdardılar. Sırayla, haberlere yorum yaptılar. Taşkent merkezli Sadoi Turkiston gazetesinin 1914 sayısında yayınlanan iki mektup bunun açık bir örneğidir. Bu iki mektup Türkistan'daki güncel meseleleri yansıtıyor. Bunlardan birinin adı "Bursa'dan Mektup"tur. Mektubun yazarı M. Z. Hidayati, 1910'dan beri İstanbul Dârü'l-Fünûn'unun talebesidir. Yurtdışında yaptığı çalışmalarda dünyadaki değişiklikleri gören, ülkesinin dünü ve bugününü araştıran, umutları yüksek gençlerden biridir. Mektubu Sadoyi Türkiston'un yayımına ithaf edilse de yazar, ülkenin dünü ve bugününü karşılaştırarak ülkenin eksikliklerine ve başarılarına dikkat çekiyor. M. Z. Hidayati, mektubunun giriş bölümünde geçmişe bakıyor. Türkistan diyarındaki ilim merkezlerinin yani mektep ve medreselerin Gazali, Farabi, Nevai gibi âlimler yetiştirdiğini yazar. Doğu kültürünü değerlendirerek, "Doğu'nun kaynağı kültüdü neticesine varır. Batı kültürü, Doğu kültürünün bir ürünüdür ve Batı, Doğu'dan öğrendi"¹³. Orta Çağ, Doğu kültürünün gelişmesine odaklandı.

Son zamanlarda Türkistan'da bu kültürün krizde olduğuna işaret ediliyor. Buna neden olan faktörleri belirtir. Öncelikle iç çekişmelerin ve ülkenin önde gelen güçlerinin kalkınmaya kayıtsız kalmasının Türkistan'ın bağımsızlığını kaybetmesine ve sömürge siyasetinin kurbanı olmasına yol açması üzücüdür. Diğer Müslüman ülkeler gelişmeye ve yenilik için çabalamaya devam ederken, Türkistan halkı bu konuda hiçbir şey yapmamış ve uykuya dalmıştır.

Mektubun devamında kendi zamanına dönerek Türkistan'da da değişim ve reform hareketlerinin olduğunu ve bunun için çabalayanların olduğunu yazar. Ama ülkede bir iki kişiyle kalkınma ve ilerleme olmayacağını altını çiziyor. Aynı zamanda güncel ihtiyaç basındır. Türkistan'da değişim ve reform hareketlerinin olduğunu, bunun için uğraşanların olduğunu ancak bir iki kişi

---

¹³ M. Z. Hidayatiy. "Bursadan maktub", Sadoyi Türkistan. 30 Mayıs 1914.

ile millette ve vatanda gelişme ve ilerleme olmayacağını vurgulayan mektupta basının şu anda olmazsa olmaz bir ihtiyaç olduğunu vurguluyor.

Türkistan'da yayın hayatına başlayan Sadoyi Türkiston gazetesi mektubun sonunda, "Dört yıl önce İstanbul'a okumak için geldim. Yıllar geçtikçe, memleketimin durumundan hiç haberdar olmadım. Sevgili vatanımın her zaman bir gazetesi olsun! Bizim de var olduğumuzu dünyaya gösterelim! çok hayal ettim. Allah'a hamd olsun, hayalimi gerçekleştirdim. Bu nedenle, Sadoyi Türkistan'ın kurucularına teşekkür ediyor ve "Sadoyi Türkistan'ın" devamını ve yayınlanmasını Sayın Hak'tan diliyorum"¹⁴.

M. Z. Hidayati'nin Sadoyi Türkiston'da yayınlanan mektubu, gazetenin yayın ve gelişimine odaklansa da, bir öğrencinin Türkistan'ın gelişimine ve geçmişine kayıtsız kalmadığı açıktır. Çünkü Türkistan'da doğan ulusal basın, 1906 yılında Cedid aydınları tarafından kurulmuştur. 1914'e kadar olan dönemde Cedid aydınları "Tarakkıy" (1906), "Hürşid" (1906), "Şuhrat" (1907), "Tujiyor" (1908), "Buhara Şerif" (1912), "Turon" (1912) Semerkant" (1913) adında farklı gazeteler kuruldu. Bu gazetelerde aydınlar görüşlerini, Türkistan'daki sosyal, siyasi ve kültürel hayatı, halkın manevi olgunluğuna hizmet eden önemli konu ve sorunları dile getirmişlerdir. Aynı zamanda bu gazeteler aracılığıyla Türkistan halkı yurt dışında yaşanan olaylardan haberdar olmuştur. Ancak bu yayınlar bir yıldan fazla süreyle askıya alındı. Bunun ekonomik yetersizlikten veya Rus İmparatorluğu'nun Türkistan'daki mevcut hükümetinin yasaklamasından kaynaklandığı görülebilir. Her iki durumun da temel nedeni sömürge politikasında yatmaktadır.

Sadoi Turkiston'un editörlerinden Rauf Muzaffarzoda, "Bizim aydınlarımız ve milli basınımız var" başlıklı yazısında, 1906'dan sonra Türkistan'da basına olan ilginin arttığını belirterek, " Kısa sürede tekrar kapandı. O sırada dışarı çıkıp kapalı gazeteleri toplarsak çok büyük bir gazete mezarı olur"¹⁵ dedi. Aynı zamanda Rauf Muzaffarzoda, 1906 ile 1914 yılları arasında ulusal basının az gelişmiş olduğunu okur. "Ama elimizde ne var?" - soruyu gündeme getiriyor. Bu dönemde önemli bir ilerleme kaydedilmemiştir. " Bu acı bir gerçek. Bu, Türkistanlıların ana dilleri, ulusal basın ve ulusal edebiyat hakkın-

¹⁴ M. Z. Hidayatiy. a.g.e.

¹⁵ R. Muzaffarzoda. "Bizda ziyolilar va milliy matbuot", Sadoi Turkiston. 1914. №44.

da yazmaya tutkulu oldukları anlamına gelir. Millet dirilse ve bu meseleler önem kazansa aynı mı olurdu? Bu soruya aydınlarımız cevap versin.” Mevcut sorunlara ve yasaklara rağmen Türkistan'ın aydınları yeni isimler altında gazete ve dergi çıkarmayı başardılar. Nisan 1914'te Taşkent'te “Sadoi Turkiston” ve Fergana'da “Sadoi Fergana” gazeteleri aynı anda yayımlanmaya başladı. Bu gazeteler Türkistan'ın her yerine yayılmış ve çeşitli yollarla İstanbul'a ulaşmıştır. Türkistanlı öğrenciler rehber olarak, dünyaca ünlü yeni gazete “Sadoi Turkiston'u” daha uzun yıllar yayımlamak amacıyla Türkistan'a bir mektup gönderdiler.

17 Ekim 1914 tarihli “Sadoi Turkiston” gazetesinde yer alan bir diğer yazı ise “İstanbul'dan Mektup” başlığını taşımaktadır. Yazarı, İstanbul'da okuyan Namanganlı bir genç olan Muhammadkhoja Botirkhoja oğlu'ydu. O dönemde Fergana Vadisi'nden birçok genç okumak için İstanbul'a gitti. Öğrenci mektubunda, dönemi için gerekli gördüğü Türkistan'daki ilkokullar ve gençlik eğitimi konusunu gündeme getirdi. Bu konu Türkistan Cedidleri tarafından defalarca gündeme getirilmiş ve ulusal basında ilkokulların açılması, geliştirilmesi ve gençlerin bu okullara katılımı ile ilgili yazılar yayımlanmıştır. Şöyle yazıyor: “Bütün milletlerin tarihlerini okursak, ilerlemelerinin ve özlemlerinin okulun başlamasıyla başladığını görürüz. İlkokullarını düzenli olarak açan ve çocuklarına katı bir şekilde öğretmeye başlayan milletler, kısa sürede cehaletten kurtulmuş, refah ve mutluluğa kavuşmuştur. İlkokuldan mahrum olan milletler fakir ve muhtaçtır.”¹⁶. Eğitimi sırasında Müslüman ülkelerdeki değişiklikleri gözlemledi. Gençlerin içlerindeki gelişimin ve etkinliğinin eğitimde olduğunu vurgulayarak, ilköğretime çok daha erken başlayan ülkelerdeki ilerlemeyi gören Türkistan'ın bu konuda çok geride kaldığını vurguluyor. Türkistan halkına şu satırlarla hitap etmiştir: “Ey Türkistan'ın zenginleri! İctihad, sen yıllarca cehalet içinde uyudun, modern ilim ve ilimlere hor baktın. En azından artık gözlerinizi açın, insanlara yeni bir yöntemin gerekliliğini anlatın ve ilkokulların açılmasını teşvik ve teşvik edin! Ulema bir alim ve bir kayıncı biraderi ile hizmet ederse biz Türkistanlılar medeni insanların saflarına katılabiliriz” dedi¹⁷.

¹⁶ Muhammadxo'ja bin Botirxo'ja. “İstanbuldan maktub”, Sadoi Türkistan. 17 Ekim 1914.

¹⁷ Muhammadxo'ja bin Botirxo'ja. a.g.e.

Muhammadvkhoja Botirkhoja'nın oğlu Namangan'da yeni bir metodik okulun açılacağı haberiyle mektubunu sevinçle bitirdi. Yazar mektubunda şunları yazıyor: Yaşasın sağduyulu bilim adamlarımız, milletin uğrunda her türlü fedakarlığı yapmış zenginler olduğumuzu söylemeden duramayız.”¹⁸ O dönemin belge ve kaynaklarını incelerken bu tür okulları açmanın ve reformları uygulamanın kolay olmadığını görüyoruz.

Aydınlar Türkistan'ın farklı yerlerinde yeni metodolojik okullar açtı. Tiyatrolar düzenlenerek halka çeşitli oyunlar ve gösteriler sergilendi ve her halükarda milleti yeni bir kültürel hayata taşımamın yolları arandı. Ancak "antikçiler" olarak adlandırılan eski fanatiklerin muhalefeti önemsiz değildi. Sadoi Turkiston ve Sadoi Ferghana gazeteleri bu tür protestoları haberlerine taşıdılar. Özellikle "Biber" lakaplı yazar, "Namangan din adamlarının tiyatro ve okul görüşleri" başlıklı bir makalesinde, bu tür fanatiklerin tiyatro ve gösterilere karşı fetvalar verdiğini ve recm çağrısında bulunduğunu yazmıştır¹⁹. Etrafı dünyevi ve alçaltıcı faaliyetlerle (nargile içmek, aslaklık ve her türlü istenmeyen faaliyetler) çevrili olan ve hayatlarının millete faydası olmayan halk çocuklarının cehalet ve beceriksizliğinden yakınır. Yakında modern makinelerin çıkacağını, işçilik ve pamuk satışlarının da biteceğini söylüyor. "Beyler! Yöntemin başlamasından bu yana iki yıldan az bir süre geçti" diye yazıyor²⁰.

Muhammadvkhoja Botirkhoja'nın oğlu, Türkistan'daki bu tür olaylardan haberdar bir öğrenci olarak, yeni açılan her okulun etkinliklerini de keyifle takip etmektedir. Geleceğe dair umutları vardı. Mektubunda gençliğin yetiştirilmesi ve milletin aydınları ve yatırımcıları tarafından desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir.

Sonuç

Türkistan gençlerinin yurtdışında eğitim sürecinde 20. yüzyılın başlarında yazılan "bu tür mektuplar", arşiv belgeleri, kaynaklar, halk hatıraları gibi Türkistan tarihini de kapsamı açısından önemlidir. İstanbul mektupları, yaşadıkları yazıldıkları dönemin toplumsal ve siyasal süreçlerinin

¹⁸ Muhammadvxo'ja bin Botirxo'ja a.g.e.

¹⁹ Qalampir. "Namangan ulamolarin teatru va maktabg'a nazarları" // Sadoi Turkiston. 1914. № 64.

²⁰ Qalampir. a.g.e.

ele alınmasında da temel kaynaklardır. Aynı zamanda Türkistanlı öğrencilerin bu dönemde yurt dışında okuyanları hakkında bilgi vermektedir. Mektuplardaki bilgiler, gerçeklerin karşılaştırmalı analizinde bilimsel sonuçların geçerliliğini sağlamada, bu konunun daha fazla detaylandırılmasında özel bir rol oynamaktadır.

KAYNAKÇA

- ABDURASHIDOV Z. “Fitrat ijodi va faoliyatiga bir nazar: “Munozara” va Istanbuldagi Buxoro xayriya jamiyati” // O'zbekistonda xorijiy tillar. - 2020. -№2. - S. 283-291.
- ALLWORT' E. Central Asia. A Century of Russian rule. - Newyork-London: Columbia University Press, 1967.
- ANDICAN AHAT. Ceditizmoden Bağımsizliğa hariçte. Turkistan Mucadelesi. 1. Baski. - Istanbul: Emre Yayinlari, 2003.
- AYNIY S. Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar. Moskva, 1926. 84-bet.
- BALDAUF I. Jadidisam in Central Asia wit'in Reformism and Modernism in t'e Muslim World // Die Weit des Islams. 41, no. 1 Mar. 2001. - s. 72-88.
- GAFAROV N. Djadidizm v Sredney Azii v kontse XIX - nachale XX vv. Avtoref. dok. ist. nauk. - Dushanbe. 2013.
- K'ALID ADEEB. T'e Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidizm in Central Asia. - Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1998.
- KARIMIY F. “Istanbul maktablari haqida bir qadar ma'lumot”, Sho'ro. - 1913. № 73, - S. 213-214.
- KOCAOGLU T. Turkistanda Yenilik hareketleri ve ihtilaler. 1900-1924: 1. Baski: - Haarlen, 2001.
- MAHMUD XO'JA IBN BEHBUD XO'JA HATIB. “Tomin istiqbol”, Shuhrat. 7 Şubat 1908.

MUHAMMADXO'JA BIN BOTIRXO'JA. "İstanbuldan maktub", Sadoi Türkistan. 17 Ekim 1914.

M. Z. HİDOYATİY. "Bursadan maktub", Sadoyi Türkistan. 30 Mayıs 1914.

ÖZBEKİSTAN ULUSAL ARŞİVİ. Fon I-19, Liste 4, Koleksiyon 115.

ÖZBEKİSTAN ULUSAL ARŞİVİ. Fon I-461, Liste 1, Koleksiyon 1260.

ÖZBEKİSTAN ULUSAL ARŞİVİ. Fon I-461, Liste 1, Koleksiyon 1280.

ÖZBEKİSTAN ULUSAL ARŞİVİ. Fon I-461, Liste 1, Cilt 2115.

QALAMPIR. "Namangan ulamolarin teatru va maktabg'a nazarları", Sadoi Turkiston. 1914. № 64.

R. MUZAFFARZODA. "Bizda ziyolilar va milliy matbuot", Sadoi Turkiston. 1914. №44.

TURDIEV Ş. Ular Germaniyada o'qigan edilar. - Toshkent: Fan, 1991.

"Yas Türkistan"dan secilmis makaleler. - Istanbul: Türkistan Idil-Ural vakfi, 2006.

YOQUB. "İlk xojam", Yosh Turkiston. - 1934. -№50. - B.13.